

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXXX

Sa. 287

Nisan 2016

ANKARA – 2016

MUHALLEFÂT KAYITLARI IŞIĞINDA XVII. VE XVIII. YÜZYILLARDA OSMANLI TAŞRA GÖREVLİLERİNDEN DİYARBEKİR VOYVODALARININ TEREKELERİ*

ÖZLEM BAŞARIR**

Bu çalışma, XVII. ve XVIII. yüzyılların belirli dönemlerinde yaşamış beş Diyarbekir voyvodasının mal varlıklarına ait envanterler olarak da tanımlayabileceğimiz, muhallefât kayıtlarından hareket ederek, Osmanlı taşrasındaki mali-idari bir görevlinin elde ettiği yönetim ve vergi toplama hakkının, yaşam standardının belirlenmesine katkı sağlayıp sağlamadığı ve başka ekonomik faaliyetlere imkân tanıyıp tanımadığı hakkında bazı tespitlerde bulunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca Osmanlı taşrasında eyalet içinde daha önce taşra hazine defterdarlıklarının yönetiminde olan *havâss-ı hümayûn* gelirlerinin ana nüvesini oluşturduğu, mekân ve gelir kaynakları çeşitliliği açısından geniş bir alan üzerine oturarak, hem bir mali-idari yapıyı hem de bir gelir kaynağını ifade eden, Diyarbekir voyvodalık mukataasının yöneticisi ve işleticisi olan voyvodalara odaklanmaktadır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda devletin artan nakit ihtiyacını karşılamak üzere geliştirdiği mali uygulamalar, Osmanlı taşrasında bazı yeni açılımları da beraberinde getirmişti. Bunlar arasında konumuzla doğrudan ilgili olanlar, iltizam sisteminin sınırlarının genişlemesi ve sonrasında ise malikâne sisteminin yürürlüğe konması idi. Voyvodaların hem XVII. yüzyıldan hem de XVIII. yüzyıldan seçilmesi, aynı zamanda birbiriyle bağlantılı bu uygulamaların yarattığı yeni şartların, bu görevlilerin üstlendikleri rolü nasıl biçimlendirdiğini izlemek açısından büyük bir öneme sahiptir. Çalışmaya konu olan voyvodalar -kayıtların tarihi esas alınarak sırasıyla- Kürd Mehmed Ağa (1673)¹, Uzun Ali Ağa

* Bu çalışma, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali-İdari Yapısını Şekillendiren Yeni Aktörler: Muhallefât Kayıtları Işığında Diyarbekir Voyvodaları" başlığı ile 13th International Congress of Ottoman Social and Economic History (1-5 October 2013, Alcalá de Henares Spain)'de sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Yard. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Malatya/TÜRKİYE, ozlembasarir@hotmail.com

¹ Kürd Mehmed Ağa'ya ait, 16 Ramazan 1083 (5 Ocak 1673) tarihli muhallefât kaydı için BOA, D.BŞM.MHF.d-82/12.

(1695)², Halil Ağa (1730)³, Sem'an-zâde Ahmed Ağa (1765)⁴ ve Şeyh-zâde Seyyid İsmail Ağa (1785-86)⁵'dir.

Voyvoda adı verilen ve çeşitli ihtiyaçları karşılamak üzere, pek çok alanda hizmet eden bu görevlilerin ortak noktaları, taşrada görev yapmaları ve vergi toplamaları idi. Ancak buldukları yerler itibariyle farklı sorumluluklar yüklenebilen voyvodaların, Osmanlı sistemi içerisinde karşılaştırmalı bir değerlendirmesinin yapılması, bu araştırmanın kapsamını aşmaktadır. Ancak konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, Osmanlı sisteminde görev alan voyvodalar hakkında kısa bir bilgi vermek faydalı olacaktır. XV. ve XVI. yüzyıllarda eyalet yöneticilerinin kendileri olmadığında, eyaleti yönetmek ve kendilerine ait has gelirlerini toplamak için atadığı vekil görevlilere, voyvoda veya subaşı denilmekteydi. Bunun yanında havâss-ı hümâyûn ve paşmaklık gelirlerinin toplanması da voyvodalar tarafından yapılmaktaydı⁶. Sancak ve eyalet mutasarrıflarının, kaza ve kasaba ölçeğinde topladıkları gelirlerin tahsili işi de, kendi maiyetlerinden ya da yerel ahaliden seçtikleri voyvodalar⁷ tarafından yürütülmekteydi. Diğer taraftan XVI. yüzyılın ortalarında vakıfların gelirlerinin toplanmasında da, çoğunlukla vakıf sahipleri tarafından vakfa ait köylerde oturan kimselerden tayin edilen, voyvodalar kullanılmaktaydı. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Anadolu ve Rumeli'deki büyük aşiretlerin vergilerini toplamayı, iltizamla üzerine alan mültezimler de voyvoda olarak anılmaktaydı. Yeni-il, Yüzdepare, Mardin, Zile ve Halep'teki bazı aşiretlerin vergileri voyvodalık üzere iltizama verilmekteydi⁸.

XVII. yüzyıla beraber, Osmanlı Devleti'nde yaşanan uzun süreli savaşlar, kıtlık ve siyasal istikrarsızlığın getirdiği yeni dönem, vergi toplama usullerinde de birtakım yeni eğilimleri beraberinde getirmekteydi. Bunlar arasında yer alan iltizam sisteminin yaygınlaşması, merkezi hazine için yeni kaynaklar bulunmasını zorunlu kılmakta ve dirlik alanları da bu uygulama dâhiline alınmaya başlamaktaydı. Aynı eğilimin bir parçası olarak, özellikle havâss-ı hümâyûn gelirleri, sorumlu

² Uzun Ali Ağa'ya ait, 8 Zilhicce 1106 (20 Temmuz 1695) tarihli "fürûht olunan eşyası defteri" için BOA, D.BŞM.d-795.

³ Halil Ağa'nın 11 Zilkade 1142 (28 Mayıs 1730) tarihli "fürûht olunan eşyası defteri" için BOA, D.BŞM.MHF.d-12421.

⁴ Sem'an-zâde Ahmed Ağa'ya ait, 6 Muharrem 1179 (25 Haziran 1765) tarihli muhalledât kaydı için BOA, D.BŞM-MHF.d-50/47.

⁵ BOA, C.ADL-814.

⁶ Halil İnalçık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed.T.Naff and R.Owen, London, 1977, s. 29-30. Hasların "serbestiyet" özellikleri nedeniyle buraya, voyvodalar dışında diğer devlet görevlilerinin müdahale etmeleri yasaktı.

⁷ Bir has voyvodasına ait muhalledâtn değerlendirilmesi için bkz. Cahit Telci, "Turgutlu Voyvodası Seyfi-zade Es-seyyid Halil Ağa'nın 1791 Senesinde Müsader Edilen Muhalledâtu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII/1(Temmuz 2007), s. 173-216.

⁸ Erol Özvar, "Voyvoda", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, İstanbul, 2013, s. 129.

görevlilerin -taşra hazine defterdarları- etkin olmayan yönetimlerinin de etkisiyle öne çıkmaktaydı. Bahsedilen bu gelirler, mîrî mukataa statüsüne alınmakta ve tasarrufu için iltizam ve malikâne sistemleri tercih edilmekteydi. Bu şekilde eyalet içinde, havâss-ı hümâyûna tahsis edilen ve dağınkı halde bulunan merkezi hazineye ait gelirler, bir *bütün* olarak geniş ve katmanlı bir vergi kaynağı haline getirilmekteydi. Dolayısıyla devlet, her bir gelir kaynağı için, tek tek mültezimlerle uğraşmaktansa, kendisine tek bir kişiyi, yani aynı zamanda bir mültezim de olan voyvodayı muhatap olarak almaktaydı⁹. Böylece eyalette, daha çok bir önceki dönemin havâss-ı hümâyûn gelirleri üzerinde şekillenen Diyarbekir voyvodalık mukataası, eyaletteki köy ve mezralardan, çeşitli üretim ve ticarete dayalı faaliyetlerden ve aşiretlerden alınan vergilerden oluşan geniş bir alanı kapsayarak, eyalet içinde yeni bir mali-idari yapının örneğini oluşturmaktaydı.

Diyarbekir'deki havâss-ı hümâyûn gelirlerinin mîrî mukataa statüsüne getirilip, voyvodalık üzere iltizamen işletilmesi dönemi, XVII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmekteydi¹⁰. Diyarbekir voyvodalık mukataası, neredeyse XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar iltizamla işletilmiş ve bir mültezim olan voyvodanın yönetim ve işletiminde bulunmuştu. Bu dönemde voyvodalar, iltizam şartları gereğince kefil göstermek ve hazineye bir *peşin* ödemek şartıyla mukataayı tasarruf ederler ve bundan kâr elde etmeyi beklerlerdi. Diyarbekir voyvodalık mukataasının işletim usulünde yaşanan değişikliklerle beraber, voyvodalar için de işin rengi değişmeye başlayacaktı. 1695 yılında yürürlüğe konan malikâne uygulaması, gelir kaynaklarının ömür boyu süreyle kişilerin tasarrufuna verildiği, devletinse bu gelir kaynağından elde edeceği ileriye dönük vergileri, yüklü bir peşin şeklinde alarak, nakit sıkıntısı çeken merkezi hazineyi rahatlatmayı amaçladığı bir usuldü. Malikâne sisteminin başlangıçta Diyarbekir voyvodalık mukataasının bütününe uygulanmadığı, yalnızca kendisini oluşturan gelir kaynaklarının uygulama kapsamına alındığı belirtilmelidir. Böylece voyvodalık mukataasının, malikâne uygulamasına dâhil edildiği 1737 yılından itibaren artık voyvodalar, mukataayı iltizamla tasarruf eden ve işleten mültezim kimliklerinden, voyvodalık mukataasına yatırım yapan malikâne sahiplerinin bir yıllığına -iltizam şartlarıyla- tayin ettiği ve mukataa ile kendileri arasında, gelirlerin toplanması ve ilgili yerlere ulaştırılmasından

⁹ Bu şekilde ülke genelinde Rum (Tokat), Diyarbekir ve Halep eyaletlerinde bulunan hazine defterdarlıkları kaldırılarak, gelirlerinin voyvodalık ya da muhassıllık şeklinde iltizamen idare edilmesini uygulaması başlamıştı. Erol Özvar, "Voyvoda", s. 129.

¹⁰ Defterdarlıktan voyvodalığa geçişin tam tarihine ulaşamamaktayız. 1652 ve 1661 tarihlerinde ilgili vergi kaynaklarının voyvodalık üzere idare edildiğine ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. Ancak aralarda yine defterdarlık yönetiminin varlığına atıflar yapılabilmektedir. Bu sebepten voyvodalık uygulamasının, en azından XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladığını söyleyebilmekle beraber, istikrarın ne zaman sağlandığı hakkında bilgilerimiz henüz net değildir. Detaylar için bkz. Özlem Başarır, *18.Yüzyılda Malikâne Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodalığı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 62-69.

sorumlu tuttuğu *aracı* görevliler haline dönüşmüşlerdi¹¹. Yüzyılın sonlarına doğru ise malikâne sahiplerinin -muhtemelen- devreden çıkartıldığı ve devletle voyvodanın, iltizam sözleşmesi dâhilinde yeniden doğrudan doğruya karşı karşıya geldikleri yeni bir dönem başlayacaktı. Böylece malikâne uygulamasının, voyvodaların göreve geliş şeklini büyük ölçüde etkilediği anlaşılmaktadır.

İncelediğimiz voyvodalar arasında Kürd Mehmed Ağa, Uzun Ali Ağa ve Halil Ağa, malikâne öncesi voyvodalarıyken; Sem'an-zâde Ahmed Ağa ve Şeyh-zâde İsmail Ağa malikâne sonrası voyvodalarıydılar. Yani malikâne öncesi dönemde, mukataanın kârı doğrudan kendilerine kalmaktayken; malikânededen sonra gelir zincirine, malikâne sahipleri de girmekte ve mukataanın kârı daha fazla kişi tarafından paylaşılır hale gelmekteydi. Vergi toplama usulündeki bu değişim, beraberinde iki soruyu akıllara getirmektedir. Bunlardan ilki, malikâne öncesi voyvodalarının, mukataayı işleterek elde ettikleri geliri başka yönde kullanıp kullanmadıklarıdır. İkincisi, malikâne sonrası voyvodalarının, elde ettikleri kârlarının azalması ve bir yıllığına görevlendirilen kişilere dönüşmeleriyle, bu itibarlı görevi yürütüyor olmalarının yarattığı uygun zeminde, başka ekonomik faaliyetler için imkân bulup bulamadıklarıdır. Bu sorulara verilecek cevaplar için en önemli kaynaklar, voyvodaların yaşamlarına tanıklık eden, mal varlıklarının kaydedildiği muhalefât kayıtlarıdır.

Tereke, metrukât veya *muhalefât* olarak adlandırılan ve çeşitli açılardan değerlendirmeye tabi tutulan muhalefât verileri, kişinin kendi hayatıyla olduğu kadar, yaşadığı döneme ilişkin de önemli bilgiler sağlayabilmektedir¹². Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi çalışmalarında araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılan bu kaynak serisinde, ölen kişilerin kişisel hayatları, medeni halleri ve aile yapıları hakkında veriler bulunabileceği gibi; hayatları boyunca tasarruflarında bulunan her türlü giyim ve ev eşyası, mobilya ve mutfak takımları, kiler mevcudu, ev, bağ, bahçe ve değirmen gibi taşınmaz malları, köylerdeki çiftlik, bina ve araçları ile hayvanlarının cins ve miktarları, ambar-

¹¹ Diyarbekir voyvodalık mukataasını malikâne üzere deruhte eden dönemin malikâncilerinden Hacı Mehmed Emin Ağa, 21 Zilkade 1153 (7 Şubat 1741) tarihli bir mektupla, hem kendisi hem de ortakları adına, "...bir sene tamâmına dek zabt ve rabt edub cüz'î ve küllî vâkî' olan mahsûlât ve rûsûmât ve 'â'idât-ı sâ'iresin sene-i sâbık ve olageldiği üzere yerlü yerinden cem' ve tahsil ve ahz ve kabz edub tarafımızdan ve taraf-ı aherden vechen-mine'l-vücûh dahl ve ta'arruz olunmaya ..." diyerek Halil Ağa'yı, kendilerine voyvoda olarak atadıklarını bildirmişti. Diyarbakır Şer'iyye Sicili-360, s. 156.

¹² Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik tarihi için önemi, uzun yıllar önce farkedilen, pek çok tarihi çalışmaya kaynaklık eden ve zengin bir veri çeşitliğine sahip muhalefât, kassam, tereke gibi adlarla da anılan kaynaklar, şer'iyye sicilleri içinde dağınık halde yer alabildikleri gibi, büyük şehirler için ayrı birer seri olarak da bulunabilirlerdi. "Ölenlerin terkettikleri menkul ve gayrimenkul her türlü malların ve alacak, borç, vasiyet, hibe ... gibi tasarruflarla meydana gelen hakların" ayrıntılı bir envanteri olarak tanımlamak, kaynağın kapsayıcı bütünlüğünü en doğru şekilde ifade etmektedir. Ömer Barkan, "Edirne Askeri Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III/5-6(1966), s. 1. Bu kaynakların ele alındığı pek çok çalışma olmakla beraber, öncü olan diğer iki çalışma için bkz. Lajoy Fekete, "XVI. Yüzyılda Taşrah Bir Türk Efendinin Evi", *Belleten*, XXIX/116(Ekim 1965), s. 615-638; Halil İnalıcık, "15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtima'î Tarihi Kaynakları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1954), s. 51-75.

larda bulunan veya tarlalarda ekili tahılın miktar ve çeşitleri, atölye ve ticarethanelerindeki aletlere veya ticari mallarına ait detaylı verilere de ulaşılabilmektedir. Bu veriler sayesinde, belirli bir dönemde ve bölgede toplumun çeşitli grupları arasında servet dağılımı ve bunun mahiyeti gözlenebileceği gibi, maddi kültürün niteliği, hayat, konfor ve lüksün seviyesi, silahların ve elbiselerin çeşitleri, üretim vasıta ve kapasiteleri, kredi şekilleri gibi¹³, servetin nasıl kullanılacağı yönünde de bilgi sahibi olunabilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde, Fatih döneminden itibaren, ihanet ya da devlet malını zimmetine geçirmek gibi suçlar nedeniyle kul sisteminin bir tezahürü olarak, devlete hizmet eden çalışanların mal varlıklarına, *müsâdere*¹⁴ adı verilen usulle el konulabilmekteydi. Dolayısıyla kişinin başlı başına *Osmanlı padişahının kulu* olması, mallarına el konulmasında önde gelen gerekçelerden biriydi. Bunu meşrulaştıran en önemli dayanak, kişinin elindeki serveti ve zenginliği, yürüttüğü devlet hizmeti dolayısıyla elde ettiğine inanılmasıydı. Mal varlığına el konulan kişiler açısından, daha çok ceza ya da verilmiş olan bir cezayı kuvvetlendirme şeklinde, negatif bir algıyı ortaya koyan müsâdere usulünün gerekçelerinin, XVIII. yüzyıla gelindiğinde daha da arttığını görmekteyiz. Bunlar arasında emirlere itaatsizlik, toplum ve ordu içinde karışıklığa sebep olmak, sefer dönemlerinde isteksizliğe yol açmak, casusluk gibi devlete ve topluma karşı işlenen suçlar ile özellikle taşra yöneticilerinin halka eziyet etmeleri yer almaktaydı. Ayrıca ilgili kişinin “servet ve yesâr” sahibi olması da, mal varlığına el konulmasının önemli bir gerekçesi veya bir nevi *bahanesi* olarak gösterilebilmekteydi¹⁵. Bunun yanında Osmanlı hukukuna göre, vâriissiz ölen kişilerin malları, devletin malı sayıldığı için bunlara devlet tarafından el konularak Osmanlı hazinesine alınması meşru bir uygulamaydı. Ayrıca kişinin devletle ilişkisi, yani *mîrî ile hesabı* varsa -görevi esnasında olmasa bile- daha sonrasında servetine el konulabilmekteydi¹⁶. Ele aldığımız beş voy-

¹³ Ömer Barkan, “Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”, s. 2.

¹⁴ XVIII. yüzyılda devletin, merkezi hazinenin nakit sıkıntısını gidermek adına aldığı mali tedbirlerden biri olarak görülen müsâdere yaklaşımı, bir ceza mahiyetinde değerlendirilmekteydi. Cahit Telci, “Aydın Muhassılı Abdullah Paşa ve 1148 (1735) Senesinde Zaptedilen Muhallefatı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV(İzmir 2000), s. 206.

¹⁵ Bir ayanın muhallefatından hareketle müsâdere sürecini izah eden Yavuz Cezar devletin, idari ve askerî alanlarda ayanların mahalli güçlerinden yararlandığını, onlar ölünce ayanlıklarını bir tür suç saydığını, sağlıklarında onları cezalandırmadığını ya da cezalandırmak işine gelmediği için muhallefatlarına el koyarak cezayı verdiğini ifade etmektedir. “Bir Âyanın Muhallefatı Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-oğlu Hüseyin (Musadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)”, *Belleten*, XLI/161(1977), s. 49. XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin müsâdere uygulamaları hakkında Bursa'dan aldığı örneklerle bir değerlendirme yapan Nilüfer Alkan Günay, devletin müsâdere kararı almasını iki sebebe bağlamakta ve bunları şöyle sıralamaktadır: “1-Belirli suçlar: Eşkyaçlık, devlet malını zimmetine geçirmek, devlete karşı isyan etmek. 2- Askerî zümreden olmak ve mevcut servetinin kaynağında (az veya çok) devlet malı olmak.”, “Müsâderenin Sosyal ve Ekonomik Bir Analizi: 18.Yüzyıl Sonlarında Bursa'da Yapılan Müsâdereler”, *Belleten*, LXXVI/277(Aralık 2012), s. 794.

¹⁶ Cahit Telci, “Osmanlı Devletinde 18.Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII/2(Aralık 2007), s. 147-149.

vodadan dördünün –Kürd Mehmed Ağa, Uzun Ali Ağa, Sem'an-zâde Ahmed Ağa ve Şeyh-zâde İsmail Ağa- mal varlıklarına el konulmasının temel nedeni, devlete olan borçları idi. Kayıtlarda mahiyeti belirtilmemekle beraber bu borçlar, voyvodalık mukataasını işlettikleri ve voyvodalık görevini icra ettikleri süre boyunca taahhüt ettikleri ödemeyi zamanında yapamamaları nedeniyle oluşan borçlardı. Buna karşılık geriye kalan diğer voyvoda Halil Ağa'nın mal varlığına el konulmasına ilişkin gerekçe, kayıtlarda açık değildir. Ancak Halil Ağa, daha önce Diyarbakir voyvodalığı yapmış bir kişi olup, vefat ettiğinde Mısır Valisi Vezir Abdullah Paşa'nın kethüdası idi¹⁷. Dolayısıyla –yukarıda bahsedilen gerekçelere de uygun olarak- devlet hizmeti yerine getirdiği için, mal varlığına el konulmuş olması muhtemeldir.

Çalışmanın ana kaynağı olan voyvodaların muhalefât kayıtlarının mahiyetini ve özelliklerini tespit etmek, ilgili kaynağa ait verilerin daha verimli değerlendirilmesini mümkün kılacaktır. Genel müsâdere işlemi, mal varlığını oluşturan unsurların tespiti, mübaşir, yardımcı görevliler ve ilgili yerin kadısı veya ayarı, zaman zaman da bilirkişiden (dellal, ehl-i hibre) oluşan bir grubun huzurunda yapılırdı. Kontrol kolaylığı ve birbirlerine karışmalarını önlemek için, malların bulunduğu yer esas alınarak kaydedilir ve tekrar yerine bırakılırdı. Böylece merkezden tayin edilen görevlilerin bizzat ve şahitlerle beraber tarif ettiği mal ve eşyaların kayıtlarından oluşan *muhallefât defteri* adı verilen bir defter düzenlenirdi. Bu defter merkeze gönderilerek, menkul ve gayrimenkul malların akıbeti konusunda verilecek karar beklenirdi¹⁸. Devlet, çoğunlukla malların bir kısmının mahallinde açık arttırma ile satılarak bedelinin gönderilmesini, bir kısmının da İstanbul'a getirilerek, burada açık arttırma ile satılmasını isterdi¹⁹. Eğer malların mahallinde satılmasına karar verilmişse, satılan mallar için bir *fürûht defteri* düzenlenir ve satıştan elde edilen meblağ ile beraber İstanbul'a gönderilirdi²⁰. Muhallefât defterlerinde, mal varlığını oluşturan unsurlar ve bunların tahminî değerleri bulunurken, fürûht defterlerinde, bunların açık arttırma sonucundaki satış bedelleri yer alırdı. Devlet, zapt edilen bütün mal varlığının yer aldığı muhalefât defteri ile mahallinde satılanların yer aldığı fürûht defterini karşılaştırarak kontrol eder ve herhangi bir suiistimale izin vermemek için, bu hususa büyük özen gösterirdi. Dolayısıyla her iki kayıttaki verilerin birbirini tutması beklenirdi²¹.

Bu bilgilerden hareketle, incelenen voyvodalara ait kayıtların tamamının, esas defter yani muhalefât defteri olduğunu söylemek zordur. Kürd Mehmed Ağa'ya ait

¹⁷ Halil Ağa, aynı zamanda eski veziriazam Mehmed Paşa'nın da kethüdalığını yapmıştı. Bir mültezim olarak, 1138 (1725-26) mali yılında voyvodalık mukataası için, 15.000 kuruşluk *peşin* ödemesi yapmış ve iltizam kaydı yenilenmişti. BOA, MAD-10168, s. 252.

¹⁸ Cahit Telci, "Osmanlı Devletinde 18.Yüzyılda Muhalefat ve Müsâdere Süreci", s. 153-154.

¹⁹ Cahit Telci, "Osmanlı Devletinde 18.Yüzyılda Muhalefat ve Müsâdere Süreci", s. 161.

²⁰ Cahit Telci, "Osmanlı Devletinde 18.Yüzyılda Muhalefat ve Müsâdere Süreci", s. 162.

²¹ Cahit Telci, "Osmanlı Devletinde 18.Yüzyılda Muhalefat ve Müsâdere Süreci", s. 163.

kayıtlar, mal varlığının yalnızca tespit ve yazım aşamasının yapıldığını gösteren bir muhalefât defteri niteliğindedir. Ancak malların tahminî değerlerinin verilmesi ve satışı yapılmamıştır. Defterin İstanbul'a gönderilmesinden sonra üzerine düşülen kayıta, eşyaların mahallinde satılmasına ve elde edilecek meblağın borcuna karşılık olmak üzere hazineye teslim edilmesine karar verilmişti. Uzun Ali Ağa ve Halil Ağa'ya ait kayıtlarda geçen, “fürûht olunan eşyası defteri” ifadesinin de belirttiği üzere; bunlara ait kayıtlar, birer satış defteri niteliğindedir. Her ikisinin de eşyaları, *sûk-ı sultânî*²², yani Osmanlı kanunlarının geçerli olduğu -ancak hangisi olduğu belirtilmeyen- şehrin çarşısında satılmıştı. Burada Uzun Ali Ağa'nın kaydının altında Edirne kadısının imzasının olması, kendisinin Edirne şehrinde vefat ettiğini ve muhtemelen ikamet ettiğini de gösteren güçlü bir delildir. Buna karşılık Halil Ağa'nın mal varlığının nerede bulunduğu ve satışının nerede yapıldığına ilişkin eldeki veriler daha sınırlıdır. Yapacağımız değerlendirmeler tahminden öteye geçemeyeceği için, bu husus hakkında herhangi bir şey söylemekten kaçınmaktayız. Sem'an-zâde Ahmed Efendi'nin kaydında ise “tahrîr olunan eşyasının defteridir” denmesi, onun bir muhalefât defteri niteliğine sahip olduğunu göstermektedir. Şeyh-zâde İsmail Ağa'nın kayıtlarının da, mal varlığının yer belirtilerek yazılmasından yola çıkarak, bir muhalefât defteri özelliğinde olduğu anlaşılmaktadır²³. Dolayısıyla incelememize üç muhalefât defteri ve iki fürûht defteri konu olmaktadır.

Muhalefât Verilerinin Değerlendirilmesi

Şeyh-zâde İsmail Ağa dışındaki voyvodaların muhalefât verileri, benzer özellikler göstermesi nedeniyle ortak bir çerçevede ele alınmıştır. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Cevdet Adliye Tasnifi belgeleri arasında 814 numara ile kayıtlı, 10 parçadan oluşmuş bir belge grubuna²⁴ ulaşılması, İsmail Ağa'ya ait verilerin bu

²² Sûk-ı sultânî, şehirlerdeki çarşının hukuksal adıdır. Düzeni ve kuralları, padişah tarafından belirlenen alışveriş mekânıdır. Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Çarşı Sistemi: Bursa Örneğinde ‘Sûk-ı Sultânî’”, *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, s. 170.

²³ Vefat eden kişinin mal varlığının yazım işlemi bittikten sonra, ölen kişinin defin masrafları çıkarılarak öncelikle borçlarının ödenmesi gerekmektedir. İsmail Ağa'nın, görevi başındayken ölüp devlete yüklü bir borcunun kalması ve iddia edilen mal varlığına ilişkin merkezi yönetimin şüphesi, işlemlerin uzun sürmesine sebep olmuştur. İsmail Ağa'nın yalnızca devlete değil şahıslara da borçları olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kayıtlarda, borçların yalnızca miktarı belirtilirken şahıslar hakkında bilgi verilmemektedir. O yüzden kapsamlı bir muhalefât kaydından bahsetmemiz mümkün olmamakla beraber, eldeki belgelerin büyük bir kısmı, devlete olan borca ve bunun nasıl ödeneceğine dair yapılan soruşturmaya ilişkin olarak üretilmişlerdir.

²⁴ Bu grupta yer alan belgelerin mahiyeti ise şöyledir: 3 Nisan 1786 (3 Cemaziyelahir 1200) tarihli defterdara yazılan emir; üzerinde 22 Nisan 1786 (22 Cemaziyelahir 1200) tarihli hatt-ı hümayûnun bulunduğu bir defterdar takriri; tarihsiz bir defterdar takriri (bu, soruşturmalar neticesinde defterdarın muhalefâtla ilgili nihai değerlendirmesini içeren, ancak padişah hükmünün yer almadığı takirirdir); İstanbul'da misafir olarak kaldığı evdeki muhalefât defteri; alacakları ile Diyarbekir'deki evinde bulunan eşya ve emlakı defteri; oğlu Şeyh-zâde İbrahim Efendi'nin arzı; devlete olan borcunun mahiyetini anlamak için baş muhasebe, cizye ve mevkufat kalemlerinden gönderilen kayıtlar ile devlete olan borçlarının özünü gösteren kayıt.

bölümden ayrı değerlendirilmesine neden olmuştur. Çünkü bu belgeler, onun yalnızca mal varlığını göstermekle kalmamakta aynı zamanda bunlara el konulmasına dair kapsamlı bir işlem trafiğini de ortaya koymaktadır. Aynı zamanda muhalefât verileri yanında, sürdürdüğü voyvodalık görevi sebebiyle, malikâne uygulamasının voyvodalıkla ilişkisini açıklamaya imkân verecek başka belgeler de üretilmiştir. Böylece muhalefât verilerini destekleyecek farklı kaynak gruplarının varlığı, voyvoda profilinin daha belirgin hale gelmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Her ne kadar İsmail Ağa'ya ait belgeler, ayrı bir başlık altında değerlendirilecek olsa da, Diyarbekir voyvodaları hakkında yapılacak genel değerlendirme ve sonuçtan ayrı düşünülmecektir.

Kürd Mehmed Ağa ve Sem'an-zâde Ahmed Ağa'nın kayıtları, mal varlıklarının değeri hakkında bilgi vermemektedir. Ancak Uzun Ali Ağa ve Halil Ağa'nın mallarının satışı yapıldığı için, muhalefâtlarının değeri tespit edilebilmektedir. Uzun Ali Ağa'nın muhalefâtının değeri, 105.040 akçe olup, bunun %10'unun masraflara çıkarılmasıyla, 100.040 akçelik bir değere ulaşılmıştı. Muhalefâtın genel dağılımı şöyleydi: üç kalem²⁵ kumaş, 980 akçe; bir kalem kürk, 5.510 akçe; 10 kalem giyim eşyası, 7.500 akçe; 52 kalem mutfak eşyası, 17.165 akçe; 12 kalem at koşum takımı unsurları, 17.230 akçe; 41 kalem ev eşyası, 17.510 akçe ve 14 kalem silah, 31.095 akçe olarak kaydedilmişti. Halil Ağa'nın muhalefâtının, satışlar sonucu 897.039 akçe²⁶ değerinde olduğu anlaşılmaktadır. Muhalefâtı oluşturan unsurların bir kısmı şöyleydi: sekiz kalem mutfak eşyası, 10.231 akçe; üç kalem mücevher, 33.250 akçe; 15 kalem giyim eşyası, 37.035 akçe; 30 kalem çeşitli türlerde kumaş, 54.466 akçe; 40 kalem ev eşyası, 66.520 akçe; 52 kalem silah, 101.544 akçe; 30 kalem at koşum takımı unsurları, 250.773 akçe ve 16 kalem kürk, 299.785 akçe olarak kaydedilmişti. Halil Ağa'nın mal varlığının en değerli parçası olan kürkler, satış değerleriyle muhalefâtın neredeyse %30'unu oluşturmaktaydı.

Halil Ağa'ya ait kayıtlar, mal varlığını oluşturan unsurların, kimler tarafından alındığını göstermesi bakımından da dikkate değer veriler içermektedir. Sıradan kimseler olmadıkları tahmin edilen bu kişilerin bir kısmı, bir dükkân sahibi esnaf, bir tüccar, bir mahkeme kâtibi, bir muhasebe-i evvel ile efendi, ağa, çelebi gibi unvanlar taşıyan kimselerdendi. Bunlar arasından Kuddusi Efendi, satın aldığı eşya miktarı ve bunlara ödediği meblağ ile öne çıkmaktadır. Bu eşyalar ve ödenen meblağlar şöyleydi: bir kahve ibriği -1.480 akçe-; incili bir tespih -6.800 akçe-; yedi destar -13.400 akçe-; yedi minder, dört çift yastık, odun, bir amber mangalı ve bir peşkirten oluşan ev eşyaları -19.670 akçe-; iki kılıç, üç vezne, bir çift kubur, bir çift piştov ve bir kılıç bendinden oluşan silahlar -21.890 akçe-; miktarları 14 adet olarak verilmiş şâl, bel-dari, mehterhânî ve kutni türü çeşitli kumaşlar - 41.015 akçe-; bir rişme, bir kesme,

²⁵ Burada *kalem* ifadesi, tarafından verilmiş olup, ilgili eşyanın belgede zikredildiği sayıyı göstermektedir.

²⁶ 1 kuruş 120 akçe olarak hesaplanmış ve muhalefâtın kuruş cinsinden değeri, 7.175 kuruş 13 para olarak tespit edilmiştir.

bir raht ve bir rikabdan oluşan at koşum takımı -42.330 akçe- ve altı kürk -148.000 akçe-. Böylece Kuddusi Efendi, toplamda 294.585 akçelik yaptığı alım ile muhalefât bedelinin neredeyse %30'unu, tek başına tayin etmiş gözükmetedir.

Sem'an-zâde Ahmed Ağa, aslında Diyarbekirli olan ancak İstanbul'da kiralandığı bir evde yaşarken vefat etmiş voyvodalardan biriydi. Daha önce yaşadığı ev "Tüfenkhane kurbunda bir hane" olarak tanımlanmaktaydı. Burada iki kalem mutfak eşyası, üç kalem kürkü, beş kalem silahı, beş kalem ev eşyası, yedi kalem giyim eşyası ve dokuz kalem at koşum takımı unsurları kaydedilmişti. Diğer evi ise, Unkaparı (Kapan-ı Dakik) yakınlarında kiralandığı bir evdi. Burada fiziksel tanımı yapılmayan bir yer ve küçük bir odadaki eşyaları kayıtlara geçirilmişti. Bir çelik pazu-bendi ve bir yağız atı, iki kürkü, 10 kalem giyim eşyası, 12 kalem mutfak eşyası ve 13 kalem ev eşyası kaydedilmişti. Ayrıca koynundan bir kıta zümrüd, bir adet küçük kırmızı yakut yüzük, sekiz zer-mahbûb ve zincirli altın ve dokuz adet hurda yakut çıkmıştı. Sem'an-zâde²⁷ Ahmed Ağa, incelediğimiz voyvodalar arasında tek cariye sahibi kişiydi. İki cariyesi kayıtlara geçirilmiş olup bunlardan Gürcü asıllı olanla cinsel münasebeti bulunurken, Arap kökenli olan diğeri, muhtemelen daha çok gündelik hizmete bakmaktaydı. Onların eşyaları da Ahmed Ağa'nın mal varlığı içerisinde kaydedilmişti. Bunlar, Gürcü cariyenin eski ve kullanılmış elbiselerinin olduğu bir sandık ile Arap cariyenin eski çamaşır ve elbiselerinin bulunduğu bir bohça idi.

Şeyh-zâde İsmail Ağa dışındaki voyvodaların muhalefât verilerini, gündelik hayata ilişkin unsurlar arasında sayılabilecek ev, mutfak, kişisel giyim eşyaları ve silahlar ile ticaret malzemesi olarak kullanılabilir at koşum takımı unsurları, kuşaklar ve kürkler şeklinde ayrı başlıklar altında değerlendirmek mümkündür.

a) Ev Döşemesi: Voyvodaların gündelik hayatlarına ilişkin en önemli veriler arasında, evlerinde kullandıkları eşyalar öne çıkmaktadır. Bunlar, ihtiyaca

²⁷ Sem'an-zâde ailesi, voyvodalık görevini daha önceki yıllarda da üstlenen yerel ailelerden biri idi. Hatta ailenin mensuplarının üstlendikleri sorumluluğu layıkıyla sürdürmeleri, bir sonraki tahvil dönemi için kendilerine karşı devlet nazarında olumlu bir kanaat oluşmasını sağlamaktaydı. Örneğin 103 yük 93.431 akçelik yıllık vergiye sahip voyvodalık mukataasının, 1145 (1732-33) mali yılı gelirinin, 17 yük akçesi kale mevâcibine ve erbâb-ı vezâ'ifin ödeneklerine, 86 yük 93.431 akçesi ise irsâliyye olarak hazine-i amireye gönderilecek olmasına rağmen, tamamının "mesârif-i mühimme"ye havale edilmesi uygun görülmuş ve muhasebesi de buna göre düzenlenmişti. Yapılan muhasebe neticesinde voyvoda Sem'an-zâde Hüseyin Ağa'nın, toplanan vergiden bir miktar *fazla* çıkardığı tespit olunmuştu. Ayrıca Hüseyin Ağa, Musul ve Bağdat taraflarında olan askerlerin yiyecekleri için, Diyarbekir ve Mardin'den alınacak zahirenin satın alımında da ciddi bir başarı göstermişti. Devlet nazarında bir voyvodanın, vergileri zamanında ve eksiksiz toplaması, bunları ilgili yerlere ulaştırması ve kendisine verilen başka görevleri usulüne uygun yapması yeterli gözükmetedir. Yaratılan olumlu kanaatin getirdiği güvenle, 1146 (1733-34) mali yılı için, voyvodalık mukataası ile eyaletin avarız ve nüzül vergilerinin –aslında bunların çoğunlukla voyvodalık mukataasıyla birlikte deruhte edildiğini belirtelim- toplanması görevinin, Sem'an-zâde Hüseyin Ağa'ya verilmesi uygun görülmüştü. 13 Cemaziyevvel 1146 (22 Ekim 1733) tarihli ferman için bkz. BOA, MAD-2819, s. 219.

yönelik eşyalar olabileceği gibi, estetik anlayışı görebileceğimiz süslemeye dair eşyalar da olabiliirdi. İhtiyaca yönelik eşyalar kilim, keçe, minder, makad ve yastık gibi sıradan ve belki olağan kabul edilebilecek bir kombinasyondan oluşmaktaydı. Yer döşemesi için kullanılan kilimlerde, *alaca* dokumanın ağırlıklı kullanıldığı görülmektedir. Kürd Mehmed Ağa'nın 13'ü *alaca*, ikisi kırmızı olmak üzere 15 kilimi; Uzun Ali Ağa'nın hepsi *alaca* dokuma olup, 640 akçe değerinde iki yan kilimi, 60 akçe değerinde bir eski kilimi ve 920 akçe değerinde bir Bayburd kilimi vardı. Halil Ağa'nın kayıtlara geçen kilimi, 1.500 akçe değerinde bir Bağdadî kilimdi.

Yer döşemesinde kullanılan diğer bir unsur, kalın ve kaba bir dokuma olan *keçe* idi. Her birinin evinde kullanılan keçeler, Acem, Selanik ve Tokat'ta dokunanlardandı²⁸. Pencere ve kapılarda perde kullanılmakta olup, yalnızca iki voyvodanın sahip olduğu perdeler kayıtlara geçirilmişti. Uzun Ali Ağa'nın, beşinin de eski olduğu vurgulanan perdelerinden üçü, 300 akçe değerinde kapı perdeleri; biri 1.600 akçe değerinde Mardin perdesi; diğeri de 280 akçe değerinde çit²⁹ kumaştan yapılmış bir perdeydi. Halil Ağa'nın perdeleri ise, ikisi yemeniden olmak üzere dört pencere perdesi -365 akçe-; biri basma çukadan kapı perdesi -520 akçe- ve bir de Acem yemenisi perdesi -500 akçe- idi. Evlerin döşeme mefruşatının tamamlayıcıları olan yastıklar, çoğunlukla basma kumaş (çit ya da yemeni) ile kadifeden tercih edilmişlerdi³⁰. Aydınlatma aracı olarak piriç şamdan, fener veya fanus kullanılmıştı³¹. Bunların yanı sıra -Halil Ağa'ya ait, adedi dört olarak verilmiş ve 755 akçe değerinde- döşeme, -Uzun Ali Ağa'ya ve Kürd Mehmed Ağa'ya ait birer adet- iskemle, -Halil Ağa ve Kürd Mehmed Ağa'ya ait birer adet- gümüş buhurdan ve kılabdandan, -Halil Ağa'ya ait- güzel koku veren mangal ile -Sem'an-zâde Ahmed Ağa'ya ait bir adet- küçük bakır mangal, -Halil Ağa'ya ait bir adet bürümcük- namusiyye, -biri Halil Ağa'ya

²⁸ Kürd Mehmed Ağa'nın eski olduğu belirtilen dört keçesi, Uzun Ali Ağa'nın 600 akçe değerinde eski bir Acem keçesi, Halil Ağa'nın 600 akçe değerinde iki Tokatî keçesi ve Sem'an-zâde Ahmed Ağa'nın bir Selanik keçesi vardı.

²⁹ Çit, "Sivas ve dolaylarında, ayrıca Kırgızca'da, basma kumaş; Trabzon'da başörtüsü" denilen bir tür kumaştır. Mine Esiner Özen, "Türkçe'de Kumaş Adları", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 33(Mart 1980/81), İstanbul, 1982, s. 308.

³⁰ Kürd Mehmed Ağa'nın üç çift yeni Mardin yastığı, üç adet çit kumaştan yastığı ve dört çift kadife yastığı vardı. Uzun Ali Ağa'nın biri çit kumaştan, dokuzu çit yemeni kumaştan yapılmış 3.105 akçe değerinde 10 adet yastığı kaydedilmişti. Halil Ağa'nın yastıklarının 13 çifti kadifedendi ve 18.750 akçe değerindeydi. Dört çifti ise sağlam dokunmuş, kabartma çiçekli, ipek kadife ve eski bir Türk kumaşı olan çatma kadifeden olup, değerleri 6.000 akçe idi. Sem'an-zâde Ahmed Ağa'nın ise altı kadife yastığı ve sekiz de baş yastığı vardı.

³¹ Kürd Mehmed Ağa'nın bir yaldızlı feneri, iki şamdanı ve birinin bakır olduğu belirtilen iki fanusu kayıtlara geçmişti. Uzun Ali Ağa'nın demirden yapılmış bir fanusu mevcuttu ve 80 akçe değerindeydi. Ayrıca 300 akçe değerinde kırk bir büyük fener ile 75 akçe değerinde eski bir fener daha kaydedilmişti. Halil Ağa'nın bir piriç şamdanı -400 akçe- ve bir bakır feneri -305 akçe- vardı. Sem'an-zâde Ahmed Ağa'nın, bir piriç şamdanı bulunmaktaydı.

ve biri de Kürd Mehmed Ağa'ya ait olmak üzere- kaplan postu, -Uzun Ali Ağa'ya ait bir adet- deve tepesi ile -Uzun Ali Ağa'nın beş ve Sem'an-zâde Ahmed Ağa'nın beş adet olmak üzere- minderler, voyvodaların evlerinde kullanılan diğer ev eşyaları arasında yer almaktaydı.

Evlerde kullanılan yatak takımları içinde, yorgan ve bir çeşit yatak olan şilte-den bahsetmek mümkündür. Halil Ağa'nın eşyaları arasında 135 akçe değerinde bir şilte yüzü vardı. Bunun yanında Sem'an-zâde Ahmed Ağa'nın da, kırmızı olduğu belirtilen bir şiltesi mevcuttu. Uzun Ali Ağa'nın herhangi bir özelliği belirtilmeyen bir yorgani, Halil Ağa'nın üçü yemeni olmak üzere altı yorgan yüzü ve Sem'an-zâde Ahmed Ağa'nın üçü yemeni, biri kırmızı ve biri mavi olmak üzere beş yorgani bulunmaktaydı.

Uzun Ali Ağa'ya ait eşyalar arasında seccade yer almamaktaydı. Kürd Mehmed Ağa'nın iki adet yeşil Halep seccadesi mevcutken, Halil Ağa ve Sem'an-zâde Ahmed Ağa'nın birer tane eski seccadeleri bulunmaktaydı. Uzun Ali Ağa'nın biri eski olmak üzere, üç adet mavi velençesi (hafif yünlü battaniye³²) vardı. Bunun yanında voyvodaların evlerinde makrama, makad ve peşkir gibi, geniş kullanım alanları olan örtülerin çokça kullanıldığı görülmektedir. Makramaların³³ -eğer belirtildiyse- renklerinin menekşe olduğu; yemeni, havlu ya da dülbend gibi kumaşlardan yapıldıkları; şerbet, kahve ve abdest gibi kullanım alanları olduğu ve Tire, Mardin ve Bosna gibi yerlerde dokunanlarından tercih edildikleri anlaşılmaktadır³⁴. Üstüne oturulacak yerlere, genellikle de minder üzerine çeşitli kumaşlardan yapılmış örtüler olarak tanımlanan makadlar³⁵, işlemeli olabilecekleri gibi basma çuka, çuka, yemeni, çit gibi kumaşlardan olup, Mısır'da dokunanlarına da rastlamak mümkündür³⁶.

b) Mutfak Eşyaları: Yemek pişirmek, servis yapmak ve yemek yemek üzerine çeşitli mutfak eşyaları kayıtlara geçirilmişti. Yemek pişirmek için, kazan ya da daha

³² Suraiya Faroqi, "18.Yüzyıl Bursa'sında Zengin Olmak: Debbağ Hacı İbrahim'in Serveti", *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 209.

³³ Makrama, çeşitli amaçlar için kullanılan işlemeli ve sırmalı kalın ipliklerden dokunmuş örtülerdir. Kenarı işlemeli başörtüsü, destmal, havlu ve peşkir anlamlarında kullanılan bir tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 393.

³⁴ En zengin makrama çeşitleri, Kürd Mehmed Ağa'nın eşyaları arasında bulunmaktaydı. Bir Mardin makraması, iki abdest makraması, altı dülbend makrama, altı kahve makraması, yedi menekşe makrama, dokuz menekşe şerbeti makrama, 10 şerbet makraması ve 12 Tire makraması olmak üzere, toplam 53 adet makrama kaydedilmişti. Uzun Ali Ağanınkiler, 490 akçe değerinde bir Bosna makraması, bir Tire makraması ve beş havlu makrama idi. Halil Ağa'nın ise sekiz kahve makraması ve beş yemeni şerbet makraması olup, bunlar 3.805 akçe değerinde idiler.

³⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 2, s. 393.

³⁶ Kürd Mehmed Ağa'nın bir eski çuka, bir çit, bir beyaz süzi ve bir kumaş olmak üzere dört adet ve iki çift çukadan makadı vardı. Uzun Ali Ağa'nın iki çit köşe makadı olup, 425 akçe değerinde idi. Halil Ağa'nın makadları, 17.045 akçe değerinde olup üç Mısıri, üç çuka, altı işlemeli ve altı basma çuka olmak üzere 18 adet idi. Sem'an-zâde Ahmed Ağa'nın ise, altı yemeni makadı kaydedilmişti.

büyüğü olan kazgan gibi büyük tencereler yanında, normal boyuttaki tencere ve sahanlar da tercih edilebilmekteydi³⁷. Yemeklerin pişirilmesinde kevgir ve kepçe gibi araçlar kullanılmaktaydı³⁸. Pişen yemekler, yemek üzere *sofra* denilen düzenek ya da örtü üzerine hazırlanmakta, tepsiyle sunulmakta³⁹ ve –hangi malzemeden oldukları tespit edilemeyen- tabaklarda servis edilmekteydi⁴⁰. Ayrıca güğüm, sac, sini, leğen ve ibrik gibi eşyalar da bulunmaktaydı. Yumurta tavası, kâhî tavası gibi özel kullanım alanına göre isimlendirilmiş kaplar da kullanılmaktaydı. Su taşımak için matara ve kırba, kahve yapmak ve içmek için kahve ibriği ve kahve tepsisi gibi eşyalar da vardı. Uzun Ali Ağa'nın, beşi küçük olmak üzere yedi kahve ibriği –415 akçe- ile üçü kırık, beşi kahve altı olmak üzere 10 kahve tepsisi -465 akçe-; Halil Ağa'nın, üçü kırılmış -165 akçe- ve biri gümüş -1.480 akçe- olmak üzere dört kahve ibriği; Sem'an-zâde Ahmed Ağa'nın ise herhangi bir özelliği belirtilmeyen bir adet kahve ibriği bulunmaktaydı. Kürd Mehmed Ağa'nın 20 fincanı, Sem'an-zâde Ahmed Ağa'nın bir kırık fincanı ve dört gümüş fincan zarfı kayıtlara geçirilmişti. Ayrıca Uzun Ali Ağa'nın, bir miktar tarçın vb. baharatı –250 akçe- ve Sem'an-zâde Ahmed Ağa'nın da içinde ne olduğu belirtilmeyen “bir beyaz torba ile erzak”ı kaydedilmişti.

c) Kişisel Giyim Eşyaları: Kürd Mehmed Ağa'nın don, zıbın, çakşur gibi gündelik giyim eşyaları dışında üç kavuğu, biri kutni, biri atlastan olmak üzere iki kaftanı, altı hilat kaftanı, biri softan ve diğeri çukadan yapılmış iki abası ve bir feracesi vardı. Uzun Ali Ağa'nın, *mücevveze* adlı sayısı üç olan sarıkları, bir çift eldiveni, dört terlik mest, bir çizme ve ayakkabı içine giyilen bir tür çorap olan *kalçım* kayıtlara geçirilmişti. Halil Ağa'nın kişisel giyim eşyaları arasında yer alan çukadan yapılmış bir yağmurluk ve işliği, 5.000 akçe; çukadan yapılmış bir binişi, 2.600 akçe; softan yapılmış feracesi, 2.200 akçe ve softan yapılmış bir yağmurluğu, 2.400 akçe idi. Bunlar dışında kayda geçen diğer giyim eşyalarının değeri, toplam 2.435 akçe idi. Ayrıca sayısı 10 olan destarları ise, 22.400 akçe değerindeydi. Halil Ağa'nın giyim eşyası olarak tasnif edilen bu eşyalar arasından en azından destarlarının, yalnızca kişisel kullanıma yönelik olmadığı ve ticaret malzemesi olarak kullanıldığı düşünülmektedir⁴¹. Seman-zâde Ahmed Ağa ise, don, zıbın, gömlek, şalvar, çakşur,

³⁷ Uzun Ali Ağa'nın mutfağında, büyüklü küçüklü 13 tencere ve yedi tencere kapağı, biri Bosna olmak üzere dört küçük tas, dört küçük Bosna tas ve tabak, altısı küçük olmak üzere 15 sahan ve 15 sahan kapağı vardı. Halil Ağa'nın *tencere ve gayrihu* diye ifade edilen bir kısım mutfak eşyasına 1.122 akçe değer biçilmişti. Ayrıca 60 akçe değerinde bir bakır tası vardı. Sem'an-zâde Ahmed Ağa'nın da tabakla birlikte kaydedilen dört küçük tenceresi ile dokuz sahan ve yedi sahan kapağı kaydedilmişti.

³⁸ Uzun Ali Ağa'nın 145 akçe değerinde birer adet kevgir ve kepçesi vardı. Halil Ağa'nın, 5.214 kuruş değerinde sahan, tabak, kevgir, kepçe gibi toplu bir grup mutfak eşyası daha bulunmaktaydı.

³⁹ İki büyük, ikisi küçük olmak üzere dört tepsi, Uzun Ali Ağa adına kayıtlıydı ve toplamda 645 akçe değerindeydi. Sem'an-zâde Ahmed Ağa'nın eşyaları arasında bir küçük tepsi de yer almaktaydı.

⁴⁰ Uzun Ali Ağa'nın, biri aba, biri eski yemeni olmak üzere üç adet sofrası olup, 265 akçe değerindeydi. Halil Ağa'nın, ikisi yemeni -255 akçe-, biri gümüş kabara -1.530 akçe- olmak üzere üç sofrası vardı.

⁴¹ Tereke defterlerindeki verilerden hareketle, Sivas esnafının giyim-kuşamı hakkında bir değerlendirme için Ömer Demirel, *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 57-63.

biniş, kaftan, yağmurluk, kavuk ve destar gibi giyim eşyalarını tercih etmişti.

d) Silahlar: Balta, gaddare, hançer, kılıç, palaska, vezne, piştov, tabhur, topuz, topuzluk, tüfek ve yaydan oluşan ve toplamda 82 kalemde kaydedilen silahlar, hem kişisel güvenliklerinin hem de yetki alanları içinde asayiş ve güvenliğin temin edilmesi adına, her voyvoda için önemli materyallerdendi. Gaddare, hançer, palaska, topuz, vezne ve kılıçlarda gümüş, ağırlıklı olarak kullanılmıştı. Kürd Mehmed Ağa'nın altısı eski olmak üzere sekiz tüfeği, Uzun Ali Ağa'nın dört tüfeği, Halil Ağa'nın 10 tüfeği vardı. Yine Kürd Mehmed Ağa'nın 16 kılıcı, Uzun Ali Ağa'nın tamamı gümüş olan altı kılıcı, Halil Ağa'nın da tamamı gümüş olan 12 kılıcı vardı. Aynı zamanda Halil Ağa'nın yedi çift piştovu da kayıtlar arasında yer almaktaydı. Ancak burada dikkati çeken nokta, Sem'an-zâde Ahmed Ağa'nın tüfek, kılıç, piştov türü silahlara sahip olmamasıydı. Onun üzerinde yalnızca üç gaddare, tepesinde ak yakut olan bir altın hançer ile bir simli topuz kaydedilmişti⁴².

e) At Koşum Takımı Unsurları: At, yüzyıllar boyunca doğudan batıya tüm medeniyetlerde çeşitli amaçlar için kullanılmıştı. Bunlar arasında en çok, yük hayvanı ve savaş aracı olarak kullanımı yaygındı. Ayrıca pek çok topluluğun – doğuda bozkır kavimleri, batıda Yunanlılar olmak üzere- kültürlerinin belirleyici unsurunu, at oluşturabilmekteydi. Zamanla bu özelliklerinin yanına başka işlevsel özelliklerin de eklenmesiyle, insanoğlunun hayatının vazgeçilmez bir ögesi haline gelmişti. Gündelik geçim kaynağı olabilecekleri gibi, estetik bir zevkin parçası olarak yarışmalar ve sergilerde boy gösterip, kültürün süregelen devinimi içinde kendilerine her zaman yer bulmuşlardı⁴³. Lüks mallar içerisinde kabul edilen deriden yapılmış ve gümüşle süslenmiş at teçhizatı ise önemli ticaret malzemelerinden biri idi. Dört kalem Kürd Mehmed Ağa, 12 kalem Uzun Ali Ağa, 30 kalem Halil Ağa ve 10 kalem Sem'an-zâde Ahmed Ağa'ya ait olmak üzere toplamda 56 kalem at koşum takımı unsurları kayıtlara geçirilmişti. Kürd Mehmed Ağa ve Sem'an-zâde Ahmed Ağa'nın eşyalarının tahminî değerleri verilmediği ve satışı da henüz yapılmadığı için takımların değeri bilinmemesine karşılık, Uzun Ali Ağanınkiler 17.230 akçe, Halil Ağanınkiler ise 250.773 akçelik bir değere sahiptilerdi⁴⁴. Halil Ağa'nın hiç hayvanının kaydedilmemesi ilginç olmakla beraber, mal varlığının en değerli ikinci bölümünü bu eşyaların oluşturması, bunların yalnızca

⁴² Bir karşılaştırma yapmak üzere, Sivas valisi Ali Paşa'nın ve oğlu Osman'ın adına, çeşitli vasıflarda toplam 77 adet silah kaydedilmişti. Saim Savaş, "Sivas Valisi Dağıstânî Ali Paşa'nın Muhallefati", *Belgeler*, XV/19(1993), s. 253.

⁴³ Atların bahsedilen yönleriyle ilgili geniş bir değerlendirme için bkz. J.Edward Chamberlin, *At, Çev. Uğur Peçe*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.

⁴⁴ Bir mukayese yapmak üzere, XVIII. yüzyılda reayadan olup, serdengeçti topçu ağalığı görevini üstlenerek askerî bir statüye geçiş yapan Musa Ağa'nın, silah ve at koşum takımları şöyleydi: 300 kuruş değerinde sim kemerli raht ve sim kurâda (?) topuz ve kılıç, 100 kuruş değerinde sim kemer raht ve 20 kuruş değerinde sim kılıç, Jülide Akyüz, "XVIII. Yüzyılda Bir Mütüşebbis: Musa Ağa", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 26(Erzurum 2004), s. 258-259.

kişisel kullanıma yönelik olmadığını düşündürmektedir. Ayrıca bunların alıcıları arasında esnafların başı çekmesi ve alım esnasında yüklü meblağların ödenmesi, ticaret malzemesi olarak kullanıldıklarına dair güçlü birer delil olarak kabul edilebilmektedir.

f) Kumaşlar: Kumaşlar, gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası olmakla beraber ticaret malzemesi olarak da değerlendirilebilirlerdi. Kürd Mehmed Ağa'nın 22 kalem, Uzun Ali Ağa'nın üç kalem, Halil Ağa'nın 30 kalem ve Sem'an-zâde Ahmed Ağa'nın bir kalem şeklinde kumaşlarının mevcudiyetini görmekteyiz. Acem bezi, aba, ağabani, beldari, bogasi, çit, Diyarbekir bezi, ihram, kemha, keremsud, kutni, mehterhani, Musul bezi, şâl, Mardin teğeltisi gibi çeşitlere sahip kumaşlarda, kırmızı ağırlıklı olmak üzere, siyah, ceviz ve beyaz gibi renkler göze çarpmaktadır.

g) Kürkler: Kürd Mehmed Ağa'nın altı, Uzun Ali Ağa'nın bir, Halil Ağa'nın 16 ve Sem'an-zâde Ahmed Ağa'nın beş kürkü vardı⁴⁵. Kırmızı, yeşil, nefi, benefiş renklerine sahip; sof, çuka, keremsüd ve şâl gibi kumaşlara kaplı; kakum, vaşak, karsık, sincap ve samur hayvanlarına ait kürkler, cübbe veya biniş halinde bulunmaktaydılar. Kürk, lüks bir meta kabul edilmekle beraber, bir esnafın⁴⁶ ya da bir valinin mal varlığı arasında da yer alabilmekteydi. Burada belki ayırt edici unsur, mevcut sayısı olabilirdi. Halil Ağa'nın 16 adet kürkünün satışından elde edilen meblağ, muhalefât değerinin nerdeyse % 30'unu oluşturmaktaydı ve bu bile kürklerin, yalnızca gündelik hayat için kullanılmadığına dair önemli göstergelerden biridir.

Muhalefât verilerinin değerlendirilmesi genel başlıklar halinde bu çerçevede bir mahiyet ortaya koyarken; -daha önce de belirtildiği üzere- Şeyh-zâde İsmail Ağa'ya ait kayıtların, daha detaylı bir özellik göstermesi nedeniyle ayrı ele alınması uygun görülmüştür.

Şeyh-zâde Seyyid İsmail Ağa

Araştırmamıza konu olan voyvodalar arasında görevini fiilen sürdürürken ve-fat eden tek kişi, Şeyh-zâde İsmail Ağa idi. İsmail Ağa'nın hem hangi tarihte voyvoda atandığını gösterecek hem de hangi tarihler arasında voyvodalık yaptığına dair kronolojiyi izleyebilecek verilere ulaşmak şimdilik mümkün olmadı. Arşiv kayıtları

⁴⁵ Anlaşılan o ki toplumun öne çıkan görevlileri için kürk vazgeçilmez unsurlardan biri idi. Çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş ve valilik yapmış Dağstânî Ali Paşa'nın da kaydedilen muhalefâtı içinde, toplamın % 8,66'sını oluşturan miktarda -97 kalem halinde kaydedilen 116 kürk ve kürk kabı- kürkü vardı. Saim Savaş, "Sivas Valisi Dağstânî Ali Paşa'nın Muhalefâtı", s. 252.

⁴⁶ Mimar Hacı Abdullah'ın 1734 tarihli terekesinde yer alan kürklerinin sayısı dikkat çekicidir. "Ne olduğu belirtilmemiş bir hayvanın karnından alınmış iki parça kürk (nafe; sırasıyla 1.560 ve 2.880 akçe), 2.400 akçe değerinde bir sincap kürkü ve Hacı Abdullah'ın evindeki en değerli eşyayı oluşturan 9.240 akçelik bir samur kürk. Dahası zerdeva kürküyle süslenmiş, 1.830 akçe değerinde bir giysi (biniş) vardı". Suraiya Faroqhi, "Köle Sahibi ve Kırsal Tefeci Olarak Bir Yapı Ustası: Hacı Abdullah", *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 185.

rında kendisine ilk defa, 1188 (1774-75) yılında verilen kapıcıbaşı⁴⁷ unvanının yenilenmesi dolayısıyla rastlanmaktadır. Diyarbekir voyvodası Şeyh-zâde İsmail Ağa ve Tokat voyvodası Şemihan-zâde Seyyid Ali Ağa, becerikli ve davranışları daha önceden tecrübe edilmiş kişiler olmakla beraber, bölge ileri gelenleriyle de uyum içinde yardımlaşarak çalışırlardı. Bunun yanında hizmetlerine gösterdikleri bağlılık ve gidişatları da aşikârdı. Bu sebepten kendilerine verilen *kapıcıbaşılık* unvanının yenilenmesine karar verilmişti⁴⁸. Buna karşılık İsmail Ağa hakkında, merkezi yönetim tarafında çizilen bu olumlu imajın çok da uzun sürmediği anlaşılmaktadır. Hatta voyvodalığı esnasında “fukârâ ve zu’afâya zulm” içinde olduğu ve devlete ait gelirlerin de zarara uğramasına sebebiyet verdiği gerekçesiyle, Diyarbekir voyvodalık mukataası ve cizye vergilerini toplama hakkı merkez tarafından üzerinden alınmakta ve yerine başka bir kişi voyvoda olarak atanmaktaydı. Bu husus için düzenlenen ferman⁴⁹, aynı zamanda malikâne sisteminin yüzyılın sonlarında uygulanışıyla ilgili bazı detayları da içermektedir:

Öncelikle voyvodalar malikâne uygulamasının voyvodalık mukataasına uygulandığı ilk yıllarda, doğrudan malikâne sahibinin mektubu ve bir fermanla atanırdı. Ancak voyvodaların tayin ve azillerinde, XVIII. yüzyılın sonlarında malikâne sahiplerinden hiç bahsedilmemekte ve reayayı ve gelirleri korumak adına devlet, voyvodanın değişimine doğrudan müdahale edebilmekteydi. İkinci husus, voyvodaların zimmetlerinde kalan devlete ait gelirlerin tahsili işinde, vali ve kadının sorumluluğunun daha belirgin hale geliyordu. İsmail Ağa’nın yukarıda bahsedilen gerekçelerle, voyvodalık görevi üzerinden alınınca; devlete olan borcunun tahsilinde, Diyarbekir valisi, Amid kadısı ve tayin edilen yeni voyvoda sorumlu tutulmuştu. Devlet öncelikle üç senesi bir *tahvîl* dönemi olacak şekilde, genel iltizam sözleşmesine uygun bir süre için, yeni voyvoda tayinini gerçekleştirmiş ve ondan sonra İsmail Ağa’nın voyvodalığı dönemindeki hesaplarının tespiti işine sıra gelmişti. Bunun layıkıyla yürütülmesi, valiye ve yerel mahkemeye bırakılıyordu. Bu hususta gösterilecek dikkat ve itina, İsmail Ağa’nın devletle olan hesabının mahiyetini sağlıklı bir şekilde ortaya koyabilecekti. Ağanın görevden alınmasının en büyük sebebinin, vergilerin toplanıp hazineye teslim edilmesinde yaşandığı anlaşılmaktadır. Çünkü devlete ait gelirlerin toplanması için zamanın valisine defalarca emirler gönderilmişti. Bu noktada vali, gerekli özeni göstermemiş ve vergiler toplanmadan İsmail Ağa üzerinde borç olarak kalmıştı. O yüzden görevde olan valiye, bu hususta herhangi bir ertelemeye gitmemesi sıkı sıkı tembih edilmekteydi. Ayrıca hem yerel mahkeme, hem ken-

⁴⁷ Osmanlı Devleti’nde kapıcıbaşılar, kul sistemi içerisinde yer alan ve dergâh-ı âli ve bâb-ı âli olmak üzere iki kısımdan oluşan saray hizmetlileri idiler. XVIII. yüzyıla gelindiğinde, taşra hizmetinde görev yapanlara kapıcıbaşılık unvanı verilmesi yaygınlık kazanmıştı. Önemli görevlere atanan kişilerin nüfuz ve itibarını arttırmak için kendilerine bu unvan verilir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 2, s. 168.

⁴⁸ BOA, C.DH-16204.

⁴⁹ 25 Cemaziyelevvel 1191 (1 Temmuz 1777) tarihli ferman için BOA, C.ML-27100.

disi hem de “hesâb ve kitâba” yatkın görevliler, birlikte çalışarak İsmail Ağa'nın borcunun miktarını tayin ve tahsil ederek, yeni voyvodaya teslim edeceklerdi. Ondan sonra da İsmail Ağa'nın mukataayla tüm ilişiği kesilecek ve mukataadan çıkarılması sağlanacaktı. Bunun yanında İsmail Ağa, hem mukataadan çıkma hem de borcunu ödememe konusunda inat ederse, “bilâ-amân emvâl ve eşyâsi” alınarak ve kendisi de uzak bir memlekete sürgüne gönderilerek cezalandırılacaktı. Devletin yararı için izlenen bu yolda, merkezin çok kararlı olduğu fermanla kullanılan ifadelerin sertliğinden anlaşılmaktadır.

İsmail Ağa, her ne kadar “zâlim ve gaddâr ve mekkâr bir müfsid-i habisü'l-vücûd” gibi ifadelerle tanımlansa⁵⁰ ve borcunu ödemeyen ve mukataadan çıkmazsa sürgün edileceğine dair merkez tarafından tehdide maruz kalsa da, daha sonraki yıllarda yine voyvodalık görevinde yer aldığı görülmektedir. Hatta yukarıdaki fermanın gönderilmesinden çok kısa bir zaman sonra, eyaletteki cizye düzenlemesine ilişkin 11 Cemaziyelahir 1192 (7 Temmuz 1778) tarihli fermanla, Şeyh-zâde İsmail Ağa'nın “hala Diyarbekir voyvodası” olduğu belirtilmektedir⁵¹. Ayrıca bundan bir yıl sonra, Vezir Mehmed Paşa Diyarbekir eyaletine vali olarak atanınca, görev mahalline gidene kadar eyaletin işlerini yürütmesi için Şeyh-zâde İsmail Ağa'yı mütesellim olarak tayin etmekteydi. Burada voyvoda olduğu belirtilmese de, “dergâh-ı ‘âli kapucubaşlılarından” ifadesinin kullanılması, onun hala voyvodalık görevini sürdürdüğü izlenimini vermektedir⁵². İsmail Ağa'nın, –arada fasıllar olması muhtemel olmakla birlikte- voyvodalık görevini, 1188 (1774-75) yılından, vefat ettiği 1200 (1785-86) yılına kadar sürdürdüğü düşünülmektedir⁵³.

İsmail Ağa'nın voyvodalık yaptığı dönemin bir bölümünün, 1775-1779 Osmanlı-İran savaşının yapıldığı döneme denk geldiği anlaşılmaktadır. Bölgeye yapılacak sefer için, Diyarbekir çevresinden 2.000 nefer piyade askerin toplanması ve kaydının tutulması görevi, İsmail Ağa'ya verilmişti. Hatta bizzat bu neferlerin başında olarak

⁵⁰ 25 Cemaziyevvel 1191 (1 Temmuz 1777) tarihli fermanla, İsmail Ağa'dan “sabıkan” diye bahseder ve o günkü voyvodanın Seyyid el-Hâc Ahmed Bey olduğu zikredilir. BOA, C.ML-27100.

⁵¹ BOA, C.ML-29473.

⁵² Paşanın kethüdası İbrahim'in, görevlendirmeye ilişkin arzının üzerinde yer alan 18 Rebiülevvel 1193 (5 Nisan 1779) tarihli hat için bkz. BOA, C.DH-1150. Bu konuda 23 Şaban 1193 (5 Eylül 1779) tarihli bir ferman suretinde Şeyh-zâde İsmail Ağa, “dergâh-ı ‘âli kapucubaşlılarından hala Diyarbekir voyvodası” olarak tanımlanmaktadır, BOA, C.ML-13124. 11 Cemaziyevvel 1194 (15 Mayıs 1780) tarihli fermanla da aynı ifade kullanılmıştır, BOA, C.ML-30418. Ayrıca İsmail Ağa'nın 1193 (1779-80)-1195 (1780-81) mali yıllarının varidat ve teslimatını gösteren bir icmal muhasebe kaydında, Diyarbekir voyvodası olarak işlem yaptığı görülmektedir, BOA, C.ML-17622.

⁵³ Şeyh-zâde İsmail Ağa'dan voyvoda olarak bahseden diğer belgeler ise şunlardır: 26 Zilhicce 1197 (22 Kasım 1783) tarihli eyaletten toplanması gereken vergilerin eksiksiz toplanması hususunda düzenlenen ferman için bkz. BOA, C.ML-28535; 28 Şevval 1199 (3 Eylül 1785) tarihli Diyarbekir eyaleti eşkinci bedeliyesinin toplanması hususunda düzenlenen ferman için bkz. BOA, C.DH-11550; 5 Safer 1200 (8 Aralık 1785) tarihli Diyarbekir voyvodalık ve cizye vergilerinin toplanmasına ilişkin düzenlenen ferman için bkz. BOA, C.ML-10566.

Bağdat'a doğru yol alması ve askerleri komutana bizzat teslim etmesi emredilmişti. Ancak bölgede daha önceki yıllarda yaşanan kuraklık ve kıtlık neticesinde, mukataalardan devlete ödenecek yıllık vergilerin toplanmasında sıkıntıya düşülmüş ve bölge, vergilerin zamanında ödenmesinde yeni yeni kendine gelmeye başlamıştı. O yüzden voyvodanın toplanan askerlerin başında gitmesi, sağlanan durumu olumsuz anlamda sekteye uğratabilirdi. Hatta Amid kadısının da merkeze gönderdiği bir arzda, İsmail Ağa'nın ateşli bir hastalık geçiriyor olduğu ve bundan dolayı yatak döşek yattığı vurgulanıyor ve merkezin ısrarla üzerinde durduğu, bizzat askerleri götürüp kumandana teslim etme işinden vazgeçilmesi isteniyordu. İsmail Ağa, askerleri toplayıp kaydetme görevini yerine getirebilirdi ancak bunlara kumanda etme gerekliliğinde ısrarcı olunmamalıydı. Merkezi yönetimin yaptığı durum değerlendirmesi neticesinde, özellikle yıllık vergilere zarar gelmesi istenmediği için, askerlerin toplanması ve kaydedilmesinin gerekliliğinin altı çizilerek, İsmail Ağa'nın bu konuda usulüne uygun hareket etmesi, toplanan askerleri güvenilir bir adamının idaresine vererek hemen Bağdat'a yollaması ve bunun karşılığında kendisinin, askerlerin bizzat teslim edilmesi görevinden affedileceği bildirilmişti⁵⁴.

İsmail Ağa'nın mallarına el konulması süreci, Diyarbekir voyvodalık mukataası ve Diyarbekir eyaletine ait cizye, avarız, eşkinci ve cebelu bedeliyyesi vergilerinin muhasebesini görmek için, İstanbul'da bulunması esnasında gerçekleşen vefatı üzerine başlamıştı. Aslen Diyarbekir'de yaşamakta olup, İstanbul'da nüzul emini Ahmed Efendi'nin evinde misafirken vefat etmişti. Bu esnada İsmail Ağa'nın muhasebesi muhtemelen henüz başlamamıştı. Dolayısıyla devlete, ilgili vergi alanlarına ait taahhüt edilen ve vefatı dolayısıyla tahsil edilemeyen bir borç söz konusuydu ve bu durum, İsmail Ağa'nın mal varlığına devletçe el konulmasını gerektirmişti. Devlete olan bu borcun içeriği ile borcu karşılamak üzere el konulacak mal varlığının tespiti, detaylı bir araştırma sürecini beraberinde getirirken işlemler, bizzat defterdar tarafından yürütülmüştü.

İsmail Ağa'nın eşyalarının bir kısmı İstanbul'da misafir olarak kaldığı evde, bir kısmı da ikamet ettiği Diyarbekir'de bulunmaktaydı. İstanbul'daki eşyaları arasında kumaş, kürk ve at koşum takımı unsurları ağırlıklı olarak yer almaktaydı. Kumaşlar, Hindî ve Halebî gibi uluslararası ticaret ağı içinde yer alan çeşitlerden olabileceği gibi; kullanım alanı yaygın, gündelik yaşama uygun, dayanıklı ve ulaşılabilir *alaca* ve *basma* gibi kumaşların Diyarbekir'de dokunanlarından da tercih edilebilirlerdi. Bunların miktarları ve değerleri kaydedilmediği için, kişisel kullanıma mı yoksa ticarete mi yönelik oldukları açık değildir. Ancak eşyalar arasında bulunan 21 destarin, en azından tamamının kişisel kullanım için olmadığı tahmin edilmektedir. Ayrıca İsmail Ağa'nın biniş, cübbe ve kontoş halinde; vaşak, samur ve kakum gibi

⁵⁴ Amid kadısının evâsıt-ı Cemaziyelahir 1189 (9-18 Ağustos 1775) tarihli ilamı ve konuyla ilgili 15 Receb 1189 (11 Eylül 1775) tarihli ferman için bkz. BOA, C.AS-28956.

hayvanların kürkleriyle kaplı; engüri, al, mor ve leylaki renklerde; gezi ve sof türü kumaşlara kaplanan sekiz kürkü bulunmaktaydı.

At koşum takımı unsurları arasında, biri Diyarbekir’de hazırlanmış olan iki koşum takımı, biri sade ve biri simli olmak üzere iki çift kuburu ve bir köhne eyer örtüsü yer almaktaydı. Diğer voyvodaların at koşum takımlarına bakıldığında daha mütevazı görünmekle beraber, kendisine ait dört binek hayvanının bulunması, bunların şahsi kullanımına ait olduğu izlenimini kuvvetlendirmektedir. İsmail Ağa’nın Üsküdar’da bulunan 17 binek hayvanının yalnızca dördü kendisine, diğerleri İstanbul’a gelirken beraberinde getirdiği 25 kişilik maiyetine aitti. Ayrıca İznikmid’de 15 katrının ve Diyarbekir’de 21 baş devesinin ve altı katrının daha bulunduğu belirtilmekteydi. Bu hayvanların varlığı ve sayısı, İsmail Ağa’nın sürdürdüğü ekonomik faaliyetlerin bir kolunu, ticaretin oluşturduğu fikrini destekler mahiyettedir.

İsmail Ağa’nın mal varlığının diğer kısmı, aynı zamanda yaşadığı Diyarbekir şehrindeydi. Burada bir evi olduğu anlaşılmakta ancak evin döşenmesine ilişkin eşyalar hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Ayrıca Hatib Bahçesi diye bilinen ve köşk diye tabir edilen bir mülkü daha bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra eyer örtüsü, dört adet Diyarbekir’de yapılmış kabaralı at koşum takımı, bir hilat kürk ve çeşitli bakır eşyalar, mal varlığının diğer kısmını oluşturmaktaydı. İsmail Ağa, aynı zamanda şehirde kendisine nakdî gelir sağlayacak bazı kanalları da –örneğin Kır Hamamı diye bilinen hamamda ayda beş günlük bir hisseyi de- elinde tutmaktaydı. Ayrıca 3.000 kilelik tohumluk hububatının varlığı da dikkati çekmektedir. Bu miktarda bir tohum stoğunun, kendisine ait bir çiftlik olması gerektiğini hissettirmesine rağmen⁵⁵ tarımsal açıdan kayıtlara, yalnızca Kırabil adlı köyde bir kıta mülk tarlasının geçtiği görülmektedir. Dolayısıyla bu tohumluğu, bölge ahalisi için stoklayarak satışını yaptığı muhtemeldir.

İsmail Ağa’nın ekonomik faaliyetlerinin en önemli parçasını, sürdürdüğü para alışverişinin oluşturduğu düşünülmektedir. İstanbul’a geldiğinde elinde bulunan poliçeleri bunun en önemli delilidir. Devlet, soruşturma esnasında haber aldığı, 75.000 kuruş değerindeki poliçelerin ne olduğunun açıklığa kavuşturulmasında son derece ısrarcıydı. Mal varlığının tespiti işinde, İsmail Ağa’nın oğlu İbrahim Efendi’nin, devlet açısından en önemli muhatap olduğu anlaşılmaktadır. İbrahim Efendi, gerçekten de babasının İstanbul’a gelirken yanında poliçe getirdiğini, ancak bunun 75.000 değil 33.000 kuruş değerinde olduğunu ifade ederek, bu meblağdan yapılan ödemeleri şu şekilde izah etmekteydi:

⁵⁵ Suraiya Faroqhi, 1860-61’de ölmüş olan Antalyalı Havva Hanım’ın terekisinde geçen 1.000 kileden fazla hububat tohumu stoğunu, “hatırı sayılır bir miktar olarak” ifade eder ve büyük bir çiftliğinin varlığına işaret olarak sayar. Durum aynen beklediği gibidir ve Havva Hanım’ın tapu senediyle beraber Köşeler’de bir çiftliğin yasal sahibi olduğu anlaşılmıştır. Suraiya Faroqhi, “Varlıklı İki Kadın”, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 255-256.

- 8.000 kuruşu kendisini huzura götürmeye memur olan, mübaşir kapıcıbaşı Abdullah Bey'e *hulmet-i mübâşiriyye* olarak ödenmişti.
- 17.000 kuruşu, evinde misafir olarak kaldığı nüzül emini Ahmed Efendi'ye ödenmişti. Çünkü Ahmed Efendi, voyvodalık mukataasının malikâncilerinden ve -aşağıda açıklanacağı üzere- İsmail Ağa'nın voyvodalık mukataasındaki ortaklarından biriydi. Bu meblağ da, tasarruf ettiği hissesinin 1199 (1784-85) senesi faizi ve vezâ'if-i mu'ayyenesine karşılık olarak ödenmişti. Ahmed Efendi de yapılan soruşturma esnasında, poliçe akçesinden 17.000 akçeyi aldığını ve bunun mahiyetini kabul etmişti.
- Geriye kalan 8.000 kuruştan 7.600 kuruş ise kendi masraflarına harcanmıştı.

İsmail Ağa'nın elinde olan bu poliçeleri kimlerden aldığı, yani kendisine borçlanan kişilerin kimlikleri hakkında herhangi bir veriye ulaşmamız mümkün olmadı. Ancak bu parasal ilişki ağı içinde, Diyarbekir valilerinin öne çıktığı rahatlıkla söylenebilir ki İsmail Ağa'nın halihazırda, Vezir Hasan Paşa'da 7.588,5 kuruş, eski Diyarbekir valisi Vezir Nasuh Paşa'da 5.513 kuruş, eski Diyarbekir valisi Vezir Abdullah Paşa'da 4.000 kuruş ve Timur Paşa'da 500 kuruş değerinde, toplam 17.571,5 kuruşluk *temessük* halinde alacağı bulunmaktaydı.

İsmail Ağa, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde, Diyarbekir voyvodalığı yapmış kişilerden biri idi. Kendisi bir taraftan fiili olarak voyvodalık görevini sürdürürken, diğer taraftan da Diyarbekir voyvodalık mukataasına yatırım yapan malikâne hissedarlarından biriydi. İsmail Ağa'nın, sürdürdüğü voyvodalık görevi yanında, -hayvanlarının sayısı ve poliçeleri gibi mal varlığını oluşturan unsurlardan hareketle- bazı ek ekonomik faaliyetler içinde bulunduğu ve bu yollarla elde ettiği mali gücü, yine aşına olduğu bir yatırım alanına aktararak kullanabildiği görülmektedir. Bu dönemde İsmail Ağa'nın rolü eyalet yönetiminde de hayli belirgindir. Zira Diyarbekir eyaletine vali olarak atanan Vezir Mehmed Paşa, İsmail Ağa'yı kendisine mütesellim olarak atamıştı⁵⁶. Böylece İsmail Ağa'nın yerel ölçekte, maddi açıdan güçlü ve nüfuzlu bir imaja sahip olduğunu söylememiz mümkündür.

İsmail Ağa'nın devlete ne kadar borcunun olduğu ve buna ilişkin ödeme planının şekillenmesi şöyle bir süreç sonucunda meydana gelmişti: Devlet, borcun ödenmesi konusunda, babasıyla birlikte İstanbul'a gelen oğlu İbrahim Efendi'yi muhatap olarak almaktaydı. Yapılan soruşturma esnasında İbrahim Efendi, babasının borcunun ödenmesinde kendisine zaman tanınmasını istemekte ve babasının muhalefâtına, devlet tarafından el konulmaması için bazı geçerli sebepler ileri sürmekteydi. Babasının İstanbul'a getirdiği maiyeti ve hayvanlarının günlük masraflarının karşılanmasında bile sıkıntı çektiğini belirtmekte, hatta babasının devlet dışında başka bazı poliçecilere ve kimlikleri hakkında bilgi verilmeyen bir takım kişilere de 30.000 kuruştan fazla borcu olduğunu göz önünde bulundurulmasını istemekte ve

⁵⁶ Konuya ilişkin vezirin kethüdası İbrahim tarafından yazılan arz için bkz. BOA, C.DH-1150.

kendisine yardım edilmesini beklemekteydi. Ayrıca evli iki kız kardeşi olduğunu ve -açık açık belirtmese de muhtemelen- miras açısından onlara da haklarının verilmesi gerektiğini ima etmekteydi.

Her ne kadar devlet, İsmail Ağa'nın hem İstanbul'daki hem de Diyarbakir'deki mal varlığı hakkında, oğlu İbrahim Efendi'nin beyanını dikkate alsa da, İsmail Ağa'nın çevresinde "ashâb-ı servet ve yesâr" olarak tanındığı gerekçesiyle⁵⁷, iddia edilen mal varlığının miktarına ikna olmadığını hissettirmekteydi⁵⁸. Bu yüzden mal varlığına ait hiçbir unsurun gizlenmemesi için İbrahim Efendi, ciddi şekilde ihtar edilmekteydi. İbrahim Efendi ise, babasının devlete borçlu olduğunu kabul etmekte ancak kaydedilen mal varlığı ve poliçelerinden başka herhangi bir eşyası ve nakdi bulunmadığında ısrar etmekteydi. Yapılan araştırmaların nihayetinde, tespit edilen muhallefâtın tamamının İbrahim Efendi'ye bırakılarak; babasının devlete olan borcunu, taksitle beş yılda ödemesine karar verilmekteydi⁵⁹.

İsmail Ağa aynı zamanda 1198 (1783-84) ve 1199 (1784-85) mali yıllarında oğlu İbrahim Efendi ile birlikte Diyarbakir voyvodalık mukataasının 1/4'lik hisselerinden birini, malikâne üzere tasarruf etmekteydi. İsmail Ağa, voyvodalık mukataasının hissedarı olarak ölünce, mukataa hissesi yeniden ihale edildiğinde eğer isterse oğlu olması hasebiyle, İbrahim Efendi'ye verilebilirdi. Sistemin temel özelliği olan, malikâne süresindeki "ömür boyu" vasfının, malikâne işletiminin aynı aile içinde

⁵⁷ İbrahim Efendi de kaderin bir cilvesi olarak, ölümünden sonra babasıyla benzer bir muameleye maruz kalmıştı. Vefatını mukabil muhallefâtı, yerel mahkeme ve devlet görevlileri tarafından mühür altına alınmış ve bunun üzerine oğlu ve torunu merkeze yazdıkları tahrirlerinde, muhallefâtın belirli bir bedel karşılığında mirasçılara bırakılmasını istemişlerdi. Oysa devlet, -artık Diyarbakir Valisi olup *paşa* unvanını alan- İbrahim için "ashâb-ı servettendir deyu meşhûr" bu kişinin muhallefâtının, gönderilecek bir mübaşir tarafından yazılmasını emretmişti. Ancak muhallefâtın akibeti ile ilgili herhangi bir hükme, bu sırada henüz varılmamış gözükmektedir. BOA, HH-1268/49127.

⁵⁸ Devletin bu hissi almasında, edindiği tecrübelerin etkisi olsa gerekir. XVIII. yüzyıl sonlarında Bursa'da ölen Çukacı es-Seyyid Hacı İsmail de, mallarına devlet tarafından el konulmasına karar verilmiş kişilerden biri idi. 1789 yılında öldüğünde oğlu ve damadı, "muhallefâta miriden ta'arruz olunur" gerekçesiyle, merhumun para sandıklarını, şehirdeki başka bir konağa saklamış ve kalanları da göstermelik olarak mühürlemişlerdi. Daha sonra İstanbul'a gitmişler ve merhumun şöhreti kadar zengin olmadığını ifade ederek, mirasın muhtaç durumdaki vârislerine bırakılmasını talep etmişlerdi. Nilüfer Alkan Günay, "Müsaderenin Sosyal ve Ekonomik Bir Analizi: 18.Yüzyıl Sonlarında Bursa'da Yapılan Müsadereler", s. 803.

⁵⁹ İsmail Ağa'nın en büyük borcu şüphesiz ki devlete idi. İsmail Ağa'nın yapılan hesaplamalar neticesinde -teslimatlar hariç tutulmak üzere- 325.632,5 kuruş, devlete borcu vardı. Ancak bunun 59.232 kuruş 27 paralık cebelu bedeliyyesi vergisi, taraflardan henüz tahsil edilememişti. Bu durum, oğlu İbrahim Efendi tarafından bildirilmekte ve muhasebenin görüleceği zamana kadar ertelenmesini talep etmekteydi. Bu vergi tahsil edilmedikçe, İsmail Ağa'nın borcunun ne kadar olduğunu sağlıklı bir şekilde tespit edilemeyeceğini devlet de kabul etmekteydi. İsmail Ağa'nın bu borcunun taksitle ödenmesi için gerekli düzenlemenin yapılabilmesi için ciddi bir araştırma yapılmıştı. Sonuç olarak tahsil edilemeyen cebelu bedeliyyesi, hesabın görüleceği zamana kadar şimdilik ertelenmiş ve İsmail Ağa'nın tayin edilen 225.632,5 kuruşluk borcunun, beş seneye yayılarak oğlu İbrahim Efendi tarafından taksit taksit ödenmesine karar verilmişti. BOA, C.ADL-814.

devam ettirilme isteği yoluyla, devletin ve reayanın refahı için son derece gerekli olduğu yönündeki vurgusunun, yüzyılın sonlarında dahi sürdürülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır⁶⁰. Esasında iki husus, hem süre hem de uygulamayı başlatan reayanın refahı meselesi, uygulamanın geçerli olduğu süre boyunca hep muhafaza edilmeye çalışılmıştı. Bu sebeple devlet de, “baba” İsmail Ağa'nın hissesini, “oğul” İbrahim Efendi'nin almasına öncelik tanıyarak; “te'biden” işletimin devam etmesini beklemekteydi.

İsmail Ağa'nın, İstanbul'a geldiğinde bir kısım ticari malları yanında bulundurması, sürdürdüğü bir para alışverişinin varlığı, -mahiyeti tam olarak belirtilmemekle beraber- 25 kişilik bir maiyetinin bulunması, hem maiyetini hem de ticari malları taşımak için kullanıldığını tahmin ettiğimiz hayvanları ile bunların masraflarını karşılayabilecek maddi imkâna sahip olması, onun Osmanlı taşrasının mali seçkinlerinden biri haline geldiğinin güçlü göstergeleri olarak kabul edilebilir. Aynı zamanda Diyarbekir'de kendisine nakit sağlayabilecek gelir getiren bir kurumda sınırlı da olsa bir hissesinin varlığı, şehirdeki ticari potansiyelden pay aldığını gösterir ki bu da, birden fazla alanda büyüklü küçüklü ekonomik faaliyeti sürdürdüğünün bir ifadesidir. Şüphesiz ki malikâne hissedarlarından biri olması, eline geçirdiği mali gücü, yine aşına olduğu bir yatırım alanına aktararak kullandığını göstermektedir.

Sonuç

Diyarbekir'de voyvodalık uygulamasının başladığı XVII. yüzyıl ortalarından XVIII. yüzyıl sonuna gelinceye kadar –muhtemelen biraz kişisel gayretin biraz da şartların elverişli hale gelmesiyle- voyvodaların sahip oldukları mali gücün sağladığı vergi toplama hakkı ile sürdürdükleri ekonomik faaliyetlerin, birbirini besler bir mahiyette olduğu anlaşılmaktadır. Burada tüm voyvodaların aynı mali eğilimler içinde olduğunu söylemek zordur. Ancak en azından bir kısmının, özellikle malikâne uygulamasının voyvodalık mukataasına teşmil edilmesinden sonra, başka ekonomik faaliyetler içinde bulunmaları, daha rastlanılır olmuştur. Yüzyılın sonlarında ise voyvodalar için artık işler değişmeye başlamakta ve kendilerini aynı zamanda malikâneci olarak görmek olağan sayılmaktadır. Hatta çeşitli dönemlerde voyvodalık hizmeti yapmış Şeyh-zâde ailesi üyelerinin, Diyarbekir valiliğine kadar ilerleyen bir yükseliş hikâyesi de, bu tür eğilimlere sırtını dayayacaktır.

⁶⁰ 25 Cemaziyelevvel 1106 (11 Ocak 1695) tarihli malikâne uygulamasının mahiyetini içeren hatt-ı hümayında “... biri fevt oldukda tekrar müzâyede olunub, sâ'irlerin virdüğü mu'acceleyi evlâd-ı zükûru virir ise virilüp, âhara virilmemek şartıyla ser-i neseb üzere te'biden zabt olunması mukârenet-i 'avn-i Bâri ile ta'mir-i bilâd ve terfih-i 'ibâd için hayır-hâhân-ı Devlet-i 'Aliyye ma'kul ve münâsib” görüldüğü ifade edilmiştir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Şübde-i Vekayiât Tahvil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 512-514.

Voyvodaların elinde bulunan ve bir nevi zenginlik alameti olarak da kabul edilen⁶¹ kürkler, ortak noktalarından biriyken bir diğeri silahlardı. En azından bir kısmının, ekonomik faaliyet olarak sürdürdükleri ticaretin temel malzemesi olarak görülen kumaşlar da ortak noktaları arasındaydı. Diyarbekir'in ticaret yolları üzerinde bulunmasından ve anlaşılan o ki, voyvodaların İstanbul'a gelişi gidiş yapabilmeye imkânına sahip olmalarından, yerel kumaşların yanı sıra farklı yerlerde dokunmuş kumaş çeşitlerine ulaşmaları da mümkün gözükmektedir. XVIII. yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra voyvodaların kredi muameleleri ve ticaret faaliyetlerinin, servetlerinin önemli destekleyicilerinden olduğu düşünülmektedir. Burada ele almadığımız -ancak müstakil bir çalışma olarak terekesini değerlendirdiğimiz- voyvoda Mustafa Ağa⁶² ile birlikte Şeyh-zâde İsmail Ağa'nın servetlerinin büyük bir kısmını alacakları oluşturduğu için, bunda sürdürdükleri para alışverişinin önemi yadsınmamaktadır.

Diyarbekir voyvodalarının kimlikleri için, yalnızca bölge ileri gelenlerinden olma gibi bir zorunluluğun ya da eğilimin olmadığı söylenebilir. Kürd Mehmed Ağa ve Şeyh-zâde İsmail Ağa, Diyarbekir'de yaşamışlardır. Sem'an-zâde Ahmed Ağa, Diyarbekirlidir. Ancak İstanbul'da kiraladığı küçük bir evde cariyeleriyle birlikte yaşarken vefat etmiştir. Uzun Ali Ağa'nın mal varlığına dair düzenlenen kayıt, Edirne kadısı mührünü taşımakta ve orada ikamet ettiğini düşündürmekteyken, Halil Ağa'nın nerde yaşadığı ve öldüğü hakkında bilgiye sahip olmamakla beraber, mal varlığının alıcılarının kimlikleri, en azından satışın, İstanbul'da yapıldığı izlenimini vermektedir. Ayrıca Halil Ağa'ya ait kayıtlar, alıcılar hakkında bilgi vermesi ile –en azından merkez diye tahmin ettiğimiz- açık arttırma piyasasının nabzını tutan kesimi tanımamıza imkân tanımaktadır.

İncelenen kaynaklar, üç voyvodanın aileleri ve medeni durumları hakkında yeterli veri sağlamamakla beraber, İsmail Ağa'nın işlerini beraber yürüttüğü bir oğlu ve evli iki kızı olduğunu tespit etmeye imkân vermektedir. Ayrıca İsmail Ağa'nın İstanbul'a geldiğinde, yanında maiyeti ile beraber kendi "mahrem"inin de olduğu belirtilmektedir. Ancak bunun kimleri kapsadığı açık değildir. Bu ifade, bahsedilen kişilerin aile efradı olduğuna delalet etse de, bunların kim oldukları sorusuna şimdilik cevap vermekten uzaktır. Buna karşılık Seman-zâde Ahmed Ağa'nın cinsel olarak da birlikte olduğu vurgulanan bir cariyesi bulunmaktadır.

Hem XVII. hem de XVIII. yüzyıl voyvodalarının, Batı Anadolu'daki benzer güç ve yatırım olanakları elde eden çağdaşlarının aksine, büyük zirai işletme tipindeki çiftliklere sahip olma girişiminde olmadıkları anlaşılmaktadır.⁶³ Yalnızca

⁶¹ Cahit Telci, "Aydın Muhassılı Abdullah Paşa ve 1148 (1735) Senesinde Zaptedilen Muhallefâtı", s. 209.

⁶² Özlem Başarır, "Diyarbekir Voyvodası Mustafa Ağa'nın Terekesi Üzerine Bazı Düşünceler", *Bilgi*, 65(Bahar 2013), s. 23-46.

⁶³ Barkan bu eğilimin hız kazanmasını, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladığını belirtir. Ömer Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", s. 48.

XVIII. yüzyılın sonlarında voyvodalık yapan İsmail Ağa'nın bir kıta tarlasının ve tohumluk olarak 3.000 kile hububatının olması, bir nebze de olsa tarıma yakınlığını gösterir. Oysa diğer voyvodaların ne bu unsurlara ne de tarım yapmaya yarayan aletlere sahip oldukları görülmektedir.

Voyvodalık görevi için aynı aile üyeleri, farklı zaman dilimlerinde bu görevi sürdürseler de, onların bölgesel olarak istikrarlı ve uzun süreli bir güç odağı haline geldikleri görülmemektedir. Muhallefât kayıtlarının da gösterdiği üzere, muhtemelen itibarlı bir statüyü elde ederek diğer ekonomik faaliyetler için bir zemin yaratabilmekteler ya da yalnızca voyvodalık mukataasının idaresiyle ilgilenmekteydiler. Özellikle malikâne sisteminin voyvodalık mukataasına uygulanmasıyla başlayan süreçte, voyvodaların –çoğunlukla- birer yıllığına bu göreve getirilmiş kimseler olması, onları faizle para verme⁶⁴ ya da ellerindeki nakdi, bazı ticari eşyalara yatırarak bunların satışını yapma eğilimine taşımış gözükmektedir. Bunun yanında voyvodaların bölgesel olarak çeşitli devlet hizmetlerini yerine getirmeleri de beklenirdi ki, bir kısmının yerel kimselerden olması, bölgeyi tanımaları ve bölgedeki diğer hâkim güçlerle –valiler, has voyvodaları, aşiret liderleri- parasal ya da idari ilişkilerde bulunmaları, onları bu hususta devlet açısından öncelikli kılmış olmalıdır. Son söz olarak Diyarbekir voyvodaları, ellerinde tuttıkları vergi toplama hakkının getirdiği imtiyazla, toplum içinde ön plana çıkmışlar ve zaman zaman da bunu, ticari ya da para ilişkileriyle desteklemişlerdir.

⁶⁴ Musul'da Celil-zâde ailesi, “büyük, stratejik, kentsel ve kırsal mukataalar” üzerindeki denetimleri sayesinde kredi ve para aktarma sistemini uzun yıllar ellerinde tutabilmişlerdi. Dina Rizk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul, 1540-1834*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 67.

KAYNAKLAR**I- Arşiv Kaynakları**

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Adliye Tasnifi (C.ADL)-814
 BOA, Cevdet Askeriye Tasnifi (C.AS)-28956
 BOA, Cevdet Dahiliye Tasnifi (C.DH)-1150
 BOA, C.DH-11550
 BOA, C.DH-16204
 BOA, Cevdet Maliye Tasnifi (C.ML)-10566
 BOA, C.ML-13124
 BOA, C.ML-17622
 BOA, C.ML-27100
 BOA, C.ML-28535
 BOA, C.ML-29473
 BOA, C.ML-30418
 BOA, Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d)-795
 BOA, Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Muhallefât Halifesi Defterleri (D.BŞM-M-HF.d)-50/47
 BOA, D.BŞM-MHF.d-82/12
 BOA, D.BŞM.MHF.d-12421
 BOA, Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HH)-1268/49127
 BOA, Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD)-2819
 BOA, MAD-10168
 Diyarbakır Şerhiye Sicili-360

II- Basılı Kaynaklar

Telci, Cahit, “Aydın Muhassılı Abdullah Paşa ve 1148 (1735) Senesinde Zapte-dilen Muhallefâtı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV(İzmir 2000), s. 199-219.

_____, “Osmanlı Devletinde 18.Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII/2(Aralık 2007), s. 145-166.

_____, “Turgutlu Voyvodası Seyfi-zade Es-seyyid Halil Ağa'nın 1791 Senesinde Müsadere Edilen Muhallefatı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII/1(Temmuz 2007), s. 173-216.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Żübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Dina Rizk Houry, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Özvar, Erol, “Voyvoda”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, İstanbul, 2013, s. 129-131.

İnalçık, Halil, “15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtima'î Tarihi Kaynakları”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1954), s. 51-75.

_____, “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed.T.Naff and R.Owen, London, 1977, s. 27-52.

Chamberlin, J.Edward, *At*, Çev. Uğur Peçe, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.

Akyüz, Jülide, “XVIII. Yüzyılda Bir Müteşebbis: Musa Ağa”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 26(Erzurum 2004), s. 247-261.

Fekete, Layoj “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendinin Evi”, *Belleten*, XXIX/116(Ekim 1965), s. 615-638.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.

Esiner Özen, Mine, “Türkçe'de Kumaş Adları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 33(Mart1980/81), İstanbul, 1982, s. 291-340.

Alkan Günay, Nilüfer, “Müsaderenin Sosyal ve Ekonomik Bir Analizi: 18.Yüzyıl Sonlarında Bursa'da Yapılan Müsadereler”, *Belleten*, LXXVI/277(Aralık 2012), s. 793-816.

Barkan, Ömer, “Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler*, III/5-6(1966), s. 1-479.

Demirel, Ömer, *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehrinde Çarşı Sistemi: Bursa Örneğinde ‘Sûk-ı Sultânî’”, *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, s. 170-177.

Başarı, Özlem, *18.Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodahğı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

_____, “Diyarbakir Voyvodası Mustafa Ağa'nın Terekesi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Bilig*, 65(Bahar 2013), s. 23-46.

Savaş, Saim, “Sivas Valisi Dağıstânî Ali Paşa'nın Muhallefatı”, *Belgeler*, XV/19(1993), s. 249-291.

Faroqhi, Suraiya, “18.Yüzyıl Bursa'sında Zengin Olmak: Debbağ Hacı İbrahim'in Serveti”, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 199-216.

_____, “Köle Sahibi ve Kırsal Tefeci Olarak Bir Yapı Ustası: Hacı Abdullah”, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 179-197.

_____, “Varlıklı İki Kadın”, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 249-264.

Cezar, Yavuz, “Bir Âyanın Muhallefatı Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-oğlu Hüseyin (Musadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)”, *Belleten*, XLI/161(1977), s. 41-78.